

JOSEP PERARNAU I ESPELT

UN FRAGMENT DEL *LIBER SERMONUM*
DE FRANCESC EIXIMENIS

Tot i que fora de Catalunya, el volum Vat., Ross. 3, ha atret l'atenció dels estudiosos,¹ entre nosaltres només Pere Bohigas sembla haver-se fixat en les seves il·lustracions.²

Per la meua banda, m'abstindré de donar-ne una descripció completa, perquè em consta que a hores d'ara Leonard Boyle, prefecte de la Biblioteca Vaticana, la prepara i estic segur que serà definitiva.

Per això, em limitaré a oferir aquelles dades que permetin de veure la diferència entre els diversos elements de la seva composició i les diverses mans que han intervingut en la còpia dels textos que actualment es troben aplegats en el dit volum, a fi que el lector tingui una idea relativament precisa de la seva complexitat i de la riquesa del seu contingut, sobretot en aquelles parts o plecs que responen a necessitats o a devocions molt personals d'algun cartoix de Porta Coeli en el pas del segle XIV al XV. És justament en aquesta part on es troba el fragment de sermó de Francesc Eiximenis, que, si no m'erro, no sols ha estat desconegut fins ara, ans encara deu ésser l'únic o un dels pocs fragments dels seus sermons no totalment perduts.

Notícies sobre el Vat., Ross. 3

Volum enquadernat amb pell rossa; 173 x 125 mm; la superfície tant de coberta com de contracoberta és ornada amb cenefa daurada que ressegueix les quatre vores; a 17 mm cap al centre, rectangle marcat a pressió, a l'interior del qual hi ha dos rombes daurats. Llom marcat amb línies daurades, les quals formen tres quadres, on trobem les següents inscripcions: 1) [S]. BONAVENTU / VARIA - S. ELISABETHA / REG. HUNG. / REVELATIONE / LING. OCCITANA; 2) etiqueta actual de la Biblioteca Apostolica Vaticana, «Ross. / 3»; 3) COD. MEM. / SAEC.

1. Hom pot veure notícies que sobre aquest manuscrit forneixen Livarius OLIGER, *Revelationes beatae Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalaunensi*, dins «Antonianum», I (1926), 24-83 i en concret 39-41; i Giuliano GASCA QUEIRAZZA, *Intorno ai codici delle «Meditationes vitae Christi»*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 57 (1964), 538-551, en concret 546-548.

2. Pedro BOHIGAS Y BALAGUER, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Contribución al estudio de la historia de la miniatura catalana*, Barcelona, Asociación de Bibliófilos 1965, II, 261-263.

/ XV. La cara interior de la coberta té enganxada una etiqueta amb les armes dels prínceps Rossi (?) i altra etiqueta actual de la BAV, «Ross. / 3». Set fulls de paper, en blanc, a banda i banda, entre cos del volum i cobertes.

El cos del volum és format per 156 folis de pergami, disposats en ordre de pèl-carn-carn-pèl, numerats modernament amb timbre; superfície de 165 x 122 mm, amb l'excepció del f. 22, al qual manquen tres centímetres, clarament retallats, en el marge inferior; setze plecs, distribuïts d'aquesta manera: el primer és format de dos fulls doblats ($2 \times 2 =$ ff. 1-4); els plecs 2-4 són de cinc fulls doblats cada un, relligats amb cordill, amb reclam al final, exceptuat el quart ($5 \times 2 =$ ff. 5-34); els dos plecs següents, cinquè i sisè, són de sis fulls doblats ($6 \times 2 =$ ff. 35-58), relligat senzill, sense reclam final; els nou plecs següents tornen a ésser de cinc fulls doblats ($5 \times 2 =$ ff. 59-148); i el setzè i darrer és de quatre fulls doblats ($4 \times 2 =$ ff. 149-156). No he vist numeració ni de plecs ni de fulls en el plec, fora del primer foli del segon plec, en el qual és visible el número DLxxxiiij.

Aparentment, el volum és unitari, però en realitat és factici, tot i que segurament prové d'obrador únic; hi ha dos blocs inicials, els formats pels plecs 2-4 (ff. 5-34; remarcuem el fet de trobar en el f. 33^a la *Tabula in librum de vita domini nostri Ihesu Xristi*, i que el text només comença en el f. 59^a) i pels plecs 7-16 (ff. 59-156); els plecs 1 (ff. 1-4) i 5-6 (ff. 35-58) són clarament sobrevinguts (l'anormalitat de fulls constitutius del plec i sobretot la cal·ligrafia ho demostra). Per això, en l'anàlisi dels textos, observarem l'ordre de presentar primer els del conjunt inicial i després els sobreafegits.

A. Conjunt inicial

1. Ff. 5r-12v. *Inc.*: A sanctis doctoribus Augustino, Ambrosio, Gregorio... *Exp.*: ...et occultam familiaritatem Spiritus Sancti in cognoscendis occultis.

[Gerardus Teutonicus]?, *De novem modis orandi*

2. Ff. 13v-14r. *Ex vita beati dominici patris ordinis predicatorum compilata per vincencium istorialem. Inc.*: Tanta vero vir iste beatus Dominicus morum honestate pollebat... *Exp.*: ...viriles etiam animos aut emolliunt aut inclinant.

Vincentius Bellovacensis, *Repertorii historialis fragmentum*

3. F. 14r-15r. *Ex vita eiusdem sancti. Inc.:* Quadam nocte dum vir Dei... *Exp.:* ...lucratum gaudebam. Et hiis dictis evanuit.

Vita beati Dominici confessoris

4. F. 15r-v. *Modus studendi in sacra scriptura editus a beato Thoma de Aquino ordinis predicatorum. a) Inc.:* Quia quesivisti a me... *Exp.:* ...ad id pertingere poteris quod affectas. b) [*Versus finales*]. *Inc.:* Cudo me celle, cibor interius quasi melle... *Exp.:* ...Si pacem queris, hinc tardius egredieris. Hec sanctus Thomas.

Thomae Aquinatis, *De modo studendi in Sacra Scriptura*

5. Ff. 16a-19b. *Sequntur aliquae defflorationes ex vita beati honorati. Inc.:* Proficientes igitur viri Dei de virtutibus ad virtutes adeo divinum obsequium sedule adimplebant... *Exp.:* ...munivit corpus suum ecclesiasticis sacramentis. Explicunt abstracta ex vita beati honorati. Deo gratias.

Vitae beati Honorati fragmentum

6. Ff. 19c-30b. *Aliquae defflorationes ex regula beati benedicti. Inc.:* Absculpta, o fili, precepta magistri... *Exp.:* ...pervenies. Ffacientibus hec regna patebunt eterna. Amen.

Sancti Benedicti, *Regulae fragmenta*

(Prologus, ff. 19c-21c; cap. II, ff. 21c-23c; ex cap. LXIV, ff. 23c-24a; cap. IV, ff. 24a-25c; cap. VII, ff. 25c-29a; cap. XIX, f. 29a-b; cap. XX, f. 29b-c; cap. LXXII, f. 29c-d; cap. LXXIII, f. 29d-30b).

7. Ff. 30b-31a. *Sequentes versus composuit beatus Benedictus abbas. Inc.:* Monachorum regula, que caret omni macula... *Exp.:* ...Ne post hec te derideant / Set excusatum habeant. Amen.

8. F. 31b-c. *De beato Johanne euangelista. Inc.:* Cum avis que per dix dicitur... *Exp.:* ...ad celestia tendit, etc.

Jacobi de Voragine, *Legenda aurea. De sancto Johanne apostolo et euangelista, fragmentum*. Ed. GRAESSE, Leipzig 1850, 60-61.

9. Ff. 31d-33a. *Ex vita beati Antonii abbatis in Floribus sanctorum. Inc.:* Antonius, cum xii esset annorum... *Exp.:* quos retinere non poterat, sic doleret.

Jacobi de Voragine, *Legenda aurea. De sancto Antonio abbate, fragmenta*. Ed. GRAESSE, Leipzig 1850, 104, 105-106, 106.

10. A. F. 33a-c. *Incipit tabula in librum de vita domini nostri Ihesu Xristi. Inc.:* Primo incipit prologus, capitulum .i.... *Exp.:* ...De ascensione

domini, capitulum .41. Ff. 59a-121b. B. a. F. 59a-d. *Jncipit prologus in meditationes vite domini nostri Ihesu Christi. capitulum .i. Inc.:* Inter alia virtutum et laudum preconia de sanctissima virgine Cecilia... *Exp.:* ...que videntur primitus explicanda. b. Ff. 59d-121b. *De meditationibus eorum que precedunt incarnationem dei et primo de sollicita pro nobis angelorum intercessione ad Deum. C. 2. Inc.:* Cum per lingua tempora ultra spatium... *Exp.:* ...qui est benedictus et laudabilis super omnia secula seculorum. Amen. *Explicit liber devotissimus de vita et de conversatione domini nostri Ihesu Xristi.*

[Pseudo?]-BONAVENTURA, *Meditationes vitae Christi*

11. Ff. 122a-136d. *Comencen les revelacions de senta Elisabet filla del Rey d'ongria e muller del Duch de turingia. Inc.:* Car les gràcies que Déus fa a algunes persones... *Exp.:* ...temut e conegut mils que ara no és. Per tots los segles dels setgles. Amén. *Açí acaben les reuelacions de la beneyta sancta Elisabet filla [f. 136d] del Rey d'ongria e muller del Duch de Turíngia.*

ELISABETH DE SHOENGAU, *Revelacions de santa Elisabet*

Ed. OLIGER, dins «Antonianum», I (1926), 53-83

12. Ff. 137a-152d. [*Tractat molt incitatiu a devoció*]. *Inc.:* O molt cara ànima cristiana e religiosa... *Exp.:* ...egual ab totes coses ab ells uos ho do a sentir. Amén.

Autor desconegut, *Tractat molt incitatiu a devoció*

La caixa d'escriptura és en els primers folis de ratlla seguida (ff. 5^v-15^v) o partida en dos corondells (els altres folis), separats per nou mm; en tots dos casos, els respectius marcs són assenyalats amb línies, de vegades de color morada; vint-i-cinc línies al f. 14^v, vint-i-set en el 16^c. Lletra gòtica no librària, arrodonida, de traç gruixut. El primer text conté nou miniatures de mitja pàgina en els ff. 6^c, 6^v, 7^c, 8^c, 9^c, 10^c, 11^c, 12^r i 13^r (dues), més un caragol, damunt el qual hi ha una papallona al peu del f. 14^r. Hi ha mans d'atenció i notes marginals en els textos de les mans tercera (p. e., f. 8^v) i quarta (p. e. ff. 7^r i 29^v).

B. Tractats escrits per la segona mà

1. Ff. 35r-41r. *Formula accusationis in confessione peccatorum*

2. F. 41r. [*Orationes oblatae paenitenti, quando confessarius eas committit arbitrio ipsius*]

3. Ff. 41v-44r. [*Modus celebrandi vel audiendi missam*]
4. Ff. 44r-45v. Francisci Eiximenis, *Sermones* (fragmentum): *Inc.*: Sancti doctores tractantes ad quem finem Deus ordinavit sacramentum altaris dicunt quod principaliter propter duo... *Exp.*: ...Supra scripta sumpta fuerunt a *Sermonibus* reverendi magistri Francisci Eximènec (*transcrit al final*)
5. F. 45v. Hec Ricardus, *Super quarto Sententiarum*, d. 9.
6. Ff. 45v-46v. *Ex quibus signis cognoscimus Spiritum Sanctum alicui adesse vel inesse*
7. Ff. 47r-52r. Anselmus, *Ad sororem*. A vesperis usque ad completorium spiritualibus opera datur
8. F. 52r. *Memoria beneficiorum in generali*
9. Ff. 52v-53v. *Prima mansio die dominica*
10. Ff. 54r-55r. Fertur quod in partibus Lombardie quidam famosus ad devotus religiosus et sacre Theologie professor pro quadam tribulatione sua coram ymagine crucifixi devote oravit, a quo responsum tale suscepit...

Característic d'aquesta mà és que, dins l'esquema de la lletra gòtica minúscula no formada, els traços de les lletres cerquen una certa verticalitat i paral·lelisme d'uns amb altres. Tots aquests fragments semblen ésser escrits per a ús propi de qui els copià, al qual podrien pertànyer les inicials F. M. que consten en el f. 42r.

C. Fragments escrits per la tercera mà

1. F. 1r. *Recepta utilis et propria contra multas infirmitates et signanter contra podagram* (en realitat són tres receptes)
2. F. 2v. *De caritate* (definitio et expositio trium graduum caritatis)
3. F. 3r. *Nota de triplici timore* (servili, initiali, filiali)
4. F. 3v-4r. *De contritione* (Definitio, differentia inter contritionem et attritionem, causae sex contritionis, quaestiones quatuor)

5. F. 4r. *De paciencia* (definitio et expositio trium graduum)
6. F. 4r-v. *De obediencia* (definitio et expositio trium graduum)
7. F. 19b. *Duodecim sunt abusiones claustris, quibus frequenter religionis status corrumpitur*
8. F. 31r. *Remedia contra T[emptationes?]* (titulus tantum)
9. F. 31r, 33c-34a. *Vide de beata virgine Maria quid dicat beatus Bernardus infra ad tres cartas. Ex^a omilia .ij. Super Missus est. Inc.: In fine autem versus 'et nomen inquit virginis Maria'... Exp.: ...quam merito dictum sit: nomen virginis Maria*
10. F. 34c-d. *Confessio secundum Thomam in 4. dist. 17*
11. F. 46v. *Hugo de Sancto Victore*
12. F. 121c-d. *Circa Domini passionem potest se homo habere sex modis*
13. F. 152d. *Obediencia spiritualis in primo loco*
14. Ff. 153a-155b. [*De observantiis religiosorum*]
15. F. 155b. *In articulo mortis*
16. F. 155b. Jeronimus, *Ad Eustochium*
17. F. 155v. *De ratione agendi cuiusdam religiosi*
18. F. 156r. *Duo sunt viro religioso observanda: lingue custodia, temporis occupatio*

Característica d'aquesta mà és una grafia molt petita i acurada, de traç fi, arrodonida, lletra que també es troba en notes marginals a textos de les mans primera i segona, sempre dins els models de gòtica no librària. Escriu sovint a dos corondells.

D. Fragments escrits per la quarta mà

1. F. 1r. Thomas: *Peccatum mortale dicitur*

2. Ff. 1v-2r. *Ex vita beati Petri Martiris, de ordine fratrum predicatorum*
3. F. 4v. Ex [pseudo] Bonaventura, *Primo libro Forme novitiorum*
4. F. 7r. Ex libro *De floribus sanctorum, Vita sancti Dominici*
5. F. 29r. *Ex capitulo LI Regule sancti Benedicti* (ací hi ha tres línies escrites per una cinquena mà)
6. F. 34a-b. Armandus, in tractatu *De terminis theologie*
7. Ff. 55r-58v. Armandus in tractatu *De terminis theologie*
8. F. 121b. Ex primo libro *De forma novitiorum*
9. F. 136d. *Veritates tres de misericordia Dei*

Aquesta mà és clarament gòtica semibastarda menuda però elegant i inclinada vers la dreta; escriu en els espais deixats en blanc per les tres anteriors i, per tant, a tota línia o a dos corondells. De més a més, aquesta quarta mà és la que posà el títol al segon dels tractats catalans, el dels ff. 137-152.

En tres llocs el text ha estat esborrat: f. 31b, f. 51b (ací el fragment esborrat correspon a les primeres línies repetides al marge per la mà tercera) i f. 156, on ha estat esborrada tota una pàgina.

Mirat en el seu conjunt, el volum és clarament resultat d'al·luvió, format pels plecscrits per la primera mà, entremig dels quals foren introduïts els escrits per la mà segona i després completats amb el plec inicial, on només escriviren les dues darreres mans, les quals també ompliren les pàgines o espais romasos buits. Cal remarcar que les referències a la Cartoixa, a Porta Celi o al Regne i a la Ciutat de València només es troben en la part escrita per la mà segona. Tant podria ésser, doncs, que la primera i la segona mà s'haguessin unit dins la cartoixa de Porta Celi com que els dos plecsc sortissin de l'esmentada cartoixa i s'unissin amb els altres en lloc que per les dades proporcionades pel volum no és encara determinable. El detall del títol del segon dels tractats en llengua catalana, posat per la quarta mà, indica que el volum arribà a la configuració actual trobant-se en terres catalanes o en poder d'algun català.

[Francesc EIXIMENIS]

[*Sancti doctores tractantes ad quem finem Deus ordinavit sacramentum altaris dicunt quod principaliter propter duo*]

[Biblioteca Apostolica Vaticana, Ross. 3, ff. 44^r-45^r]

Primum est ad sui gloriam, *Proverbiorum* 16: «Omnia fecit propter semetipsum». Mirabiliter deus ostendit hic magnitudinem sue sapientie, potentie, clementie et amicitie. Que omnia in hoc sacramento relucent.

Si quis vellet considerare quante sapientie est, ut «unde mors oriebatur, inde vita resurgeret». Adam et multi alii peccaverunt in racemum. Ideo Adam noluit colere vitem. Sed Noe primo coluit et ex vite voluit exire remedium peccati, scilicet vinum, quod convertitur hic in sanguinem Christi, per quem peccata remittuntur.

Quante fuit potentie in mi-[f. 44^r]-rabilibus factis in illo sacramento, que secundum aliquos quadraginta septem, que essent proluxa ad dicendum.

Quante sit clementie, ut peccata expiet per tam dulce remedium.

Amicitie, quod seipsum nobis tradat continue ad recipiendum. Et per sacramentum hoc habitet nobiscum personaliter usque ad finem seculi

Secundum est ad nostram utilitatem. Hoc sacramentum significavit arbor vite secundum doctores, que dabat duodecim fructus per menses singulos. [*Al man in mg* fructus xij: *Apocalipsis* ultimo et *Ezechielis* xlvi]. Et hoc sacramentum dat cuilibet digne recipienti plusquam duodecim, et mille, si recipiens sit bene dispositus. Nam istud fidem firmat in nobis, spem dilatat, amorem auget et saporem et desiderium coniunctionis cum sponso, et devocionem et fervorem anime; peccata purgat et si sint aliqua absconsa, illa ostendit; gratiam auget et merita; noticiam Dei parit; ffomitem remittit, prudenciam dirigit; fortem facit in temptacionibus; voluntatem inflammat et Xristo unit et ad hoc specialiter ordinatur; Xristum memorat et in ipsius amorem transformat, ut in dilectum. Ultra predicta procurat profectum virtutum et dona Spiritus Sancti et consolationes celestes et gustus et celestia continue fortissime desiderare.

JOHANNES OS AUREI: «Qui tactum interiorem, gustum vel fervorem in communionem non percipit, signum habet quod in mortali est vel gravissime intus eger et mortaliter vulneratus. Stare in igne et non percipere calorem, esse cum dilecto et nullum habere eius signum, argumentum habet odii et non amoris». Hec ille.

Et nota hic quod dicti fructus dantur disposito. Ideo APOSTOLUS in epistola que est *Prima ad Corinthios*, XI, sic dicit: «Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat». Hec autem probacio debet fieri dupliciter, scilicet, previa examinatione super se, devota oratione ad Xristum, contriccione integra, [f. 45^r] confessione vera, satisfaccione plena, seipsum in melius mutare; alias, dicit APOSTOLUS quod «iudicium sibi manducat et bibit», id est, reddit se dignum ut divino iudicio condemnentur propter irreverenciam.

Dicit etiam JOHANNES OS AUREI quod receptio sacramenti immunda procurat ista mala que sunt: cecitas mentis, induratio cordis, tepor ad bonum, malicia vite, pec[c]are sine verecundia, non remorderi saltem remisse, detestari correccionem,

omnia interpretari in malum, persequi veritatem, non complacere in Deo, obstinari in peccatis, perdere totum tempus vite sue. Et isti sunt duodecim fructus arboris peccati commissi in indigna suscepcione corporis Xristi.

Nota hic etiam quod, ut dicit JOHANNES OS AUREI in quodam *Tractatu de Missa*, quod quando presbyter vult celebrare debet considerare:

Primo, quod habet offerre Dei Filium Deo Patri, quod summum opus est. Ideo, cum summa reverentia proferat, cogitet, signet, non ut illi qui videntur «jugar a l'esgrima» quando signant sic velociter sine devotione.

Secundo, quod per hoc habet Deo reconciliare se et populum et caveat ne per eum perdat sibi et aliis tantum sacrificium, cum sit factus medius inter populum et Deum. Ideo ante missam modo dicto se paret. Ibi sit tota intentio distincta et plena prolacio, discretissima execucio, in recipiendo se indignum penset. Oret angelos circumstantes orare pro eo. Et post missam oret et non se immisceat secularibus nec per tempus comedat, nisi visibiliter facta digestionem specierum. Cogitet periculum in faciendo contrarium, quia *Malachie*, primo capitulo: «Dicit Dominus ad vos sacerdotes, qui offertis pollutum super altari meo», sequitur: «Ego sum qui iudico», quasi dicat 'qui scio, possum et volo hoc vindicare ad plenum'. Nonne sacerdotes de sor-[f. 45v]-te Domini sunt et peccata populi mei comedunt et me sicut populus offendunt? Dabo eos contemptibiles populis et ultimo percutiam et non est qui de manu mea possit eruere. Hec dicit Dominus, inquit IOHANNES OS AUREI ut prius.

Et hoc satis pro ista materia, causa brevitatis, quia infinita restant dicenda.

Supra scripta sumpta fuerunt a sermonibus Reverendi magistri Ffrancisci Eximènec

Roma, octubre del 1990

Jaume de PUIG I OLIVER

HUMANISME CATALÀ?

Darrerament s'ha discutit si i fins a quin punt era lícit de parlar d'un humanisme català d'abans de la segona meitat del segle XV. S'ha emès l'opinió que postular un humanisme català abans d'aquesta data era més un concepte o un miratge historiogràfic que no pas una realitat controlada